

RETORİK

Rhetoric, Michael Meyer, çev. İsmail Yerguz, Dost Kitabevi Yay., Ankara, 2009, 136 s.

Retorik kavramını tarihsel bağlamda ele alırsak eski ve yeni Retorik şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Eski retorik ile antik dönemde kullanılan yöntem, yeni retorik ile de zamanla bu yöntemin geçirdiği dönüşümler neticesinde ortaya çıkan ve günümüzde de tedavülde olan yapı kastedilir. Klasik retorikten bahsedildiğinde -antik dönemde çok sayıda ismin retorikle ilgilenmesine karşın- akla ilk gelen isimlerin başında Platon ve Aritoteles gelir. Platon'un Gorgias, Phaidros, Devlet ve benzeri diyaloglarında, retorikğin nasıl bir sanat olduğuna ve konusuna değinilir. Benzer şekilde Aristoteles de retorik sanatına ilgi gösterir ve "Retorik" adlı bir eseri bulunur.

Kadim skolastik-teolojik modelin yıkılmasıyla birlikte retorik, Meyer'in ifadesiyle Rönesans'ı andıran bir ilerleme gösterecektir. Retorikği etkileyen ideolojilerin çökmesiyle, özellikle XX. yüzyılda yeni evrilmenin yörüngesi Chaim Perelman ve L. Olbrechts-Tyteca gibi yazarlar tarafından çizilmiştir.

Amerika'da Habermas ve Burke ethos'un rolünü ön plana çıkarırken, bununla birlikte genel itibariyle Amerikan retorikği dinleyicinin, okurun, muhatabın yani patos'un rolü üzerinde durur. Bu ayrışmada, rönesansta meydana gelen dönüşümlere benzer şekilde ethos, pathos ve logos karmaşık bir düzen içinde yeniden ön plana çıkar. Çünkü diyalektik rönesansla birlikte terk edilerek rolü, yöntem söylevi ve bilim vasıtasıyla geri plana itilir ahlakın ve dinin gölgesinde kalır. Dolayısıyla retorikten geriye figürlerle doldurulan stilize dilin sadece logos'u bırakılır. Perelman 1958'de retorikğin salt epidiktik olduğu bir dönemde retorikği geliştirerek diyalektik ile özdeşleştirir ve yeniden çağa uyarlar. Çağdaş dönemle birlikte retorik çok fazla bilimsel olmayan rasyonel söylemin üstünde bir söylem haline gelir ve kanıtlamadan anlaşılabilir da budur. Bu dönemde sözcükler ve bağlam daha etkili şekilde rol oynar. Günümüzde diyalektikğin retorikği baskıladığını ya da tam tersini söylemek mümkün değildir ve gerçek anlamda bir disiplin birliğinin sağlandığı görülmemektedir.

Bu çalışmada, yukarıda tarihsel olarak kısaca değindiğimiz retorik hakkında, Michel Meyer'in Fransızca olarak "Principia Rhetorica" adıyla yayımlanan ve Türkçeye "Retorik" olarak çevrilen eserin, retorik bilimindeki yeri ve referans değeri serdedilen görüşler ışığında değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Platon diyaloglarında retoriği izah ederken çeşitli tanımlar verilir. "Gorgias" diyalogunda retorik, amacını sözlerle gerçekleştiren, kendi konuları ile ilgili insan yetiştiren bir sanat olarak belirlenir ve retoriğin resim, heykeltıraşlık, aritmetik, geometri gibi sanatlardan farklı olarak sadece sözle ilgili bir sanat olduğu tesbiti yapılır. Bu sanatın konusu ona göre insan topluluklarını sözle kandırma kuvvetidir. Diğer bir ifadeyle kalabalıkları ikna etmekte kullanılır. Dolayısıyla retorik bir inandırma sanatıdır ve amacı adaleti tesis etmektir. Aristoteles ise retoriği diyalektiğin eşdeşi olarak görür. Her ikisi de aşağı yukarı insanların bilgi alanı içine giren ve belirli bir bilime has olmayan şeylerle ilgilidir. Aristoteles'in retoriğinde kabaca ifade etmek gerekirse üç tür ikna yöntemi bulunur. Bunlar konuşmacının kişisel karakterine bağlı ethos, dinleyicinin duygularına bağlı pathos ve konuşmacının kullandığı sözlerin meydana getirdiği kanıta bağlı olan logos'tur. Meyer bu üç kavramı retorik yeteneğin üç büyük anı olarak niteler ve şu şekilde karakterize eder: Ethos dinleyiciye hitap eder ve bir soruyla ilgili olarak dikkatini çekmeyi amaçlar, daha sonra bu sorunla ilgili logos'u muhtemelen destekleyerek veya karşı çıkarak sergiler ve konuşmacı pathos'la sergileme sürecini sonlandırır. Çünkü dinleyicilerin bedenlerine ve yüreklerine hitap etmek gerekir ve mümkünse tutkuları, duyguları ve heyecanları hedef alınır. Fakat hatibin esas amacı dinleyicinin her zaman sahip olması muhtemel sorunsallığı yok etmektir. Bununla birlikte retoriğin olabilmesi için bir sorunun sorulması ve bu sorunun onu çözene ya da verilen cevaba rağmen varlığını sürdürmesi gerekliliği peşinen kabul edilir. Bu, hatip ve dinleyiciyi birbirine bağlayan söylemin, cevabı açıkça verilen sorudan başka bir sorunun taşıyıcısı olmasını gerektirir. Bu temel gereklilikle donanmış olarak temel bir retorik kuralı ya da daha doğrusu, retoriğin temel kuralını çıkarabilmemizin mümkün olacağına vurgu yapar Meyer. Böylelikle, sorunsal

ilişkisi olarak, onların aynı zamanda farklılığını da oluşturan tartışma biçimleriyle birbirlerinden ayrılırlar da, retorik ve kanıtlanma eşdeğerliliği ortaya çıkar. Meyer bu eşdeğerliliği açıklamak üzere şu örneklemeyi yapar, “Saat bir”, “Saat kaç?” sorusuna ve “Sofraya oturma vakti geldi mi?” sorusuna gönderme yapar. Bu cevaptan, dolayısıyla sofraya oturma vaktinin gelmiş olduğu sonucu çıkarılabilir ve “Saat bir” retoriğinin gerektirdiği ve dile getirmek istediği de budur. Saatin bir olduğunu söylemek sofraya oturma vaktinin geldiğini söylemektir, ancak “saat bir” = “sofraya oturma vakti” ifadesi de mümkündür. Bu, tam anlamıyla, soruları cevap vererek iç içe geçirmektir. Retorik olarak gerçek değil, mecazi anlamda eşdeğer iki cevaptır. “Saat bir” ve “Sofraya oturma vakti” ifadeleri arasındaki retorik özdeşliği sağlayan bu mecazi özelliştir.

Aristoteles’in de belirttiği üzere retorik bilimin ters yüzüdür, bilim ulaştığı sonuçlara kesin gözüyle yaklaşır bununla birlikte bilim gündelik hayatın ve entelektüel yaşamın birçok sorununa kesinlik sunmada güçlük çeker. Bu noktada bahsi geçen sorunların mantık alanından dışlanması mı gerekir, diye sorar Meyer. Kuşkusuz gündelik yaşamda, siyasette ve ahlak alanında fikirler çatışma üretebilir. Manipüle etmek ve aldatmak da mümkündür. Bununla birlikte başkalarının mutlaka katılmadıkları düşünceleri iyi niyet ve inançla benimsemek de mümkündür. Bu durumda, retorik bir olumsuzluk yaratabilir fakat gerekli bir olumsuzluktur ve bu olumsuzluk bir eylemi yaptırmaktan çok bildirmekle ilişkilidir. Bu durum tuzak olmakla birlikte anlaşılabilirlik olanağı da sağlar. Dolayısıyla “retoriğin en güçlü panzehiri retoriğin kendisidir” sloganik ifadesi açmazın çözümüne yöneliktir.

Ancak retoriğin neredeyse uygulandığı bütün alanlarda farklılık ve çeşitlik gösterdiği, bir söylemin ve metnin olduğu her yerde hissedilmektedir. Özellikle teolojik metinler, destanlar ve şiirler bu çeşitliliğin ürettiği sorunların zemini haline gelmektedir. Meyer bu sorunu eski kesinliklerin ve tarihin getirdiği en doğru yanıtların birbiri ardına hükmüsüz sayılarak yok olmasıyla ilişkilendirir. Zira artık her şey daha sorunsal ve tartışmalıdır. Gerçek kabul edilen olgular eğretilmeli olmaya başlamıştır. Bu bağlamda retorik, gerçek ve eğretilmeli olanın doğrudan ve dolaylı ola-

rak içinde yer almaktadır. Kitapta geçen bir örnekle bu çeşitliliği biraz açabiliriz. Bir ilkel kabile büyücüsü yağmur yağdıran bir kùltten yararlanmaya çalışır. Oraya giden bir Avrupalı bunun çok saçma olduğunu söyler. Büyüçüden bu yolla yağmur yağdırmasını ister. Büyüçünün bu isteği, yerine getirmek amacıyla gösterdiği çabalardan bir sonuç çıkmaz. Sonuçtan çok memnun olan Avrupalı etnolog bu iddianın ne kadar boş olduğunu ısrarla belirtir. Ne diyecektir büyüçü? Avrupalı, istekleriyle tanrılara hakaret etmiştir, kötü bir zaman seçilmiştir, halk günah işlemiştir vs. Bütün bunlardan çıkan sonuca göre tanrılar çağrısına cevap vermemiştir vb. Kısacası, yağmur yağmaması dinsel ideolojiyi sakatlamak şöyle dursun, güçlendirmiş, doğrulamıştır. Bir postulatır o, tartışılacak bir yanı yoktur, dolayısıyla, ne olursa olsun, onun aracılığıyla her şey mükemmel biçimde açıklanır. Bütün bunlar Schopenhauer'in "her zaman haklı olma sanatı" dediği şeyi hatırlatır bize.

Her ne kadar problematolojik farklılık dikkat edilmesi gereken bir değişmez olsa da, Meyer'in de belirttiği gibi tarihin işleyişiyle ilintili olduğu unutulmamalıdır. Bu bağlamda, kaymaları iyi anlayabilmek için ethos, pathos, logos üçlemesine bakabiliriz. Örneđin edebi söylemi ele alırsak bu tarz bir edebi söylemin retoriğinde, konuşan biri ve hitap ettiği dinleyiciler vardır. Fakat fiziksel anlamda karşı karşıya gelen bir hatip ve dinleyiciyle birlikte gerçek anlamda bir diyalog olmadığından bu boyutlar ancak řu ya da bu biçimde edebi metnin içinde yer alabilirler. Soru soran ve cevap veren olarak kimliklerini belirleyen işaretlerle varlıklarını gösterirler. Konuşan "ben" ya da kendini sorgulayan "sen" üstüne odaklanan bir edebiyatın edebi türlerin rolüdür bunlar. Burada problematolojik farklılık logos'un kendisindedir. Logos farklılığı gerçekleştirir. Bu durumda, edebinin metnin içindeki pathos ve ethos nedir? Bunlar "başkaları" ve "ben" olarak logos içinde ve logos tarafından gösterilirler. Pathos "sen", logos "o" ve ethos da "ben"dir. Bu işlevlerin önceliği doğrultusunda farklı edebi türler çıkar ortaya böylelikle. Ethos ön plana çıkarıldığında ağır basan "ben"dir. Burada, anlatıcının duygularını açıkladığı lirik şiirin özelliği görülür. Şair hissettiklerini söyler, dolayısıyla bunlar cevaptır. Egemen logos ise sürekli gönderme yapılan bir olaylar

düzeninin doğrulandığı olayların anlatılmasına gönderme yapar. Konuşan “o”dur, destanın “o”su. Pathos egemen olduğunda da, bu demektir ki, ötekiler tarafından örneklenen sorunsalı belirtik olan bir türle karşı karşıyayız. Bu noktada trajedi ya da daha genel olarak tiyatro karşımıza çıkar.

Meyer’in figüratif unsur ve edebi türlerin gerçekçiliği hakkındaki tablosuna baktığımızda bu durum şu şekilde açıklanır. Bir kahramanın merkez olma durumu ethos olgusudur: Figüratif üslup bağlamında şiir ve gerçekçi üslup bağlamında destan ya da trajedi, hatta komedi (sözgeli mi Don Quijote) gibi öteki türlerle birleşerek ortaya çıkan romandır. Logos, destanı, eğretilmeli üslup tarzı içinde verir. Üçüncü yapı pathos ise tiyatronun ve farklılığın alanıdır: Problemler soru soran ve soru oluşturan bir ötekinde yansır. Bu, belirgin özelliği aşırı eğretilme olan trajedi ve komediyi doğurmuştur.

206
OMÜİFD

Görebildiğimiz kadarıyla Meyer retorik problemini eserinde ethos, pathos ve logos üçlüsünün zemini üzerinde izah etmeye çalışmıştır. Elbetteki bu bakış açısı yeni değildir. Fakat en temelde retorik bir dil sorununu olduğu kabul edilir ve dil sorunun çetrefilliliği göz önüne alınırsa yaklaşımların sınırlılığı anlaşılabilir olacaktır.

Tüm geleneksel ifade biçimlerinde artan ve güçlenen eğretilmeler ve figüratif unsurlar karşısında gerçekçi bir dengenin gelişmesi de gerekmiştir. XX. yüzyılın tarihi de hareketin baş döndürücü bir biçimde hızlandığı bir tarihtir, iki dünya savaşı, totalitarizmler vs. Dolayısıyla, bireylere tanıdık gelen, ama daha istikrarlı olması gerekmeyen bir dünyayı yeniden bulmalarına olanak veren bir gerçekçilik ortaya çıkmıştır. Bu gerçekçilik görüntüyle sağlanmaktadır. Bu alanda sinema ve televizyon en yaygın araçlardır. Dolayısıyla artık retorik sahnesinde heyecanlandırıcı, şoke eden, görüşen ve konuşan dinleyicilerin tepkisini çekmeye yönelik olan en güzel duygular ve de o kadar güzel olmayan duygular bu araçlarla ifade edilir olmuştur.

MEHMET KÖKLÜDAĞ
[ARŞ. GÖR., OMÜSBE]